

*В.М. Цімох,
студент-магістрант
(Академія адвокатури України)
Науковий керівник доцент О.С. Захарова*

Питання застосування принципу диспозитивності за новим Цивільним процесуальним кодексом України

Ключові слова: *принцип диспозитивності, попереднє судове засідання, судовий розгляд, принципи судового судочинства, диспозитивність.*

Однією з найефективніших форм захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб є судовий захист. Можливість широкого застосування судової влади для захисту прав і свобод громадян та організацій передбачена Конституцією України [1]. Судова влада при вирішенні судових спорів реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного судочинства. Гарантоване Конституцією право на судовий захист передбачає не тільки можливість звернення зацікавленої особи до відповідної судової установи за захистом своїх прав, але й вимагає від цієї особи активної участі на підтвердження своїх вимог.

Прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України [2] (далі — ЦПК України) є великим кроком у вдосконаленні українського цивільного процесуального законодавства. Метою прийняття та введення у дію зазначеного нормативного акта (кодекс набрав чинність 1 вересня 2005 року) була та залишається спроба зробити цивільний процес процедурою, яка полегшить

особам вирішення питань відновлення порушеного або оспорюваного права, а суддям швидко та якісно вирішувати цивільні судові спори.

З введенням у дію нового Цивільного кодексу України [3], головною рисою та відмінністю від попередніх цивільних норм є посилення диспозитивної засади у взаємостосунках суб'єктів цивільних правовідносин. Диспозитивний характер цивільного законодавства повинен визначити і визначає найголовнішу рису цивільного судочинства та законодавства, що його регулює. Більше того, диспозитивна засада цивільного судочинства як одна з найважливіших повинна визначати й інші його засади — змагальність, процесуальну рівноправність сторін [4].

Диспозитивний спосіб застосування цивільного судочинства характеризується дозволом і визначається правами суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на активну поведінку під час захисту своїх інтересів у межах, встановлених нормами ЦПК України.

Цивільне процесуальне право України і врегульоване ним цивільне судочинство побудовано за конституційними принципами.

Принципи, що стосуються цивільного процесу в цілому, закріплені в Консти-

туції України: правосуддя здійснюється виключно судами (ст. 124); правосуддя здійснюють професійні судді (ст. 127); юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124); незалежність суддів і підкорення їх лише закону; законність; рівність всіх учасників процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода надання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; доступність судового захисту в цивільних справах (ст. 129) тощо [5, с. 67].

У принципах цивільного процесуального права концентруються погляди законодавця на характер та зміст сучасного судочинства щодо розгляду та вирішення судами правових конфліктів [6, с. 25].

У принципах відображені політико-правові ідеї та погляди на право як соціальну цінність. Зміст принципів має демократичний характер і полягає в тому, що, закріплені в нормах права, вони характеризують здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності осіб перед законом і судом, одноособовість і колегіальність розгляду цивільних справ, незалежність суддів і підкорення їх тільки законові, гласність, здійснення судочинства державною мовою. Широкі і реальні права учасників процесу та надійні гарантії їх реалізації, доступність і простота судочинства, які дають можливість кожній заінтересованій особі реалізувати право звернення до суду за захистом і на судовий захист, надані Конституцією України [7, с. 35].

Гарантовані Конституцією важелі застосування принципів цивільного процесу мають забезпечувати законне та справедливе вирішення цивільних спорів.

Принципи будь-якої галузі права, у тому числі цивільного процесуального, тісно пов'язані один з одним та утворюють єдину логіко-правову систему. Тільки разом узяті як система, вони характеризують цивільне процесуальне право як фундаментальну галузь права

та обумовлюють публічний характер цивільного судочинства, побудованого на засадах, насамперед, законності, рівності, змагальності та диспозитивності. Порушення будь-якого з принципів (наприклад безпосередності дослідження доказів), призводить до порушення іншого принципу — законності, або всього ланцюга принципів [6, с. 25].

Виконання завдань цивільного судочинства і його ефективність залежить від правильного застосування судами при розгляді цивільної справи норм матеріального і процесуального права. Принципи сприяють правильному пізнанню і застосуванню цих норм.

Не зупиняючись на розгляді більшості основних принципів цивільного процесу, які потребують глибокого аналізу у зв'язку з їх зазначенням у новому ЦПК (законність, гласність та відкритість судового розгляду тощо), перейду до аналізу проблемних, на мій погляд, питань щодо застосування, перш за все, принципу диспозитивності і, як наслідок, використання вказаного принципу, а також застосування принципів змагальності та з'ясування об'єктивної істини у зв'язку з дією нового кодексу.

Принцип диспозитивності — один із головних принципів цивільного процесуального права, оскільки він визначає механізм виникнення, розвитку та закінчення цивільної справи, є рушійним початком цивільного процесу.

У теорії цивільного процесуального права принцип диспозитивності (в перекладі з латинської диспозитивності (*dispono*) — розпоряджаюся) визначено як можливість вільно розпоряджатися своїми суб'єктивними матеріальними та процесуальними правами. Іноді зустрічаються спроби теоретиків перелічити статті Цивільно-процесуального кодексу, в яких закріплений принцип диспозитивності. Такі спроби видаються марними. Принцип диспозитивності виявляє та отримує своє нормативне закріплення стосовно всіх стадій цивільного процесу

та застосовується до всіх видів судових проваджень [8, с. 41-43].

Диспозитивність полягає у наданій заінтересованим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно здійснювати свої права, розпоряджатися ними, виконувати процесуальні дії, спрямовані на відкриття, розвиток і припинення справи у суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав та державних і громадських інтересів, що охороняються законом. Кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, не порушуючи при цьому прав та інтересів інших осіб, що охороняються законом [7, с. 65].

Не аналізуючи всіх положень нового ЦПК, що викликають зауваження або дискусії, у тому числі стосовно застосування головних принципів цивільного процесу, хоча зосередитись на новелі стадії судового процесу, яка визначена главою 3 ЦПК та має назву „Проведення у справі до судового розгляду”, точніше окремих положень цієї глави.

Проблемні положення вказаної стадії цивільного процесу, про які піде мова далі, на мій погляд, є зневаженням та нехтуванням основними принципами цивільного судочинства щодо руху цивільного процесу, перешкодою у використанні учасниками процесу певних засобів доказування, а суду — у встановленні наявності чи відсутності певних обставин, що мають значення для повного та правильного вирішення цивільної справи для з'ясування істини по справі, яка розглядається.

Наступна стадія судового розгляду, яка за новим ЦПК визначена главою 4 та має назву “Судовий розгляд”, у деяких випадках перетворюється на просту формальність. Адже на даній стадії процесу законодавцем не створена можливість учасникам судового розгляду надати будь-які додаткові докази.

Про таку неможливість сторін скористатись своїм правом безпосередньо вказано у частині другій статті 27 ЦПК: “Особи, які беруть участь у справі, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання”. Як бачимо, і судді при здійсненні судочинства на стадії судового розгляду не будуть надавати учасникам процесу можливості на використання додаткових засобів доказування, адже цим вони порушуватимуть процесуальний порядок судового розгляду, визначений ЦПК.

Порядок проведення попереднього судового засідання, метою якого є з'ясування можливості врегулювання спору до судового засідання або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи, обумовлений статтею 130 ЦПК. Частиною шостою вказаної статті визначено, що суд, якщо спір не врегульовано до початку судового розгляду, зокрема, визначає факти, які треба встановити для вирішення спору і які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню; з'ясовує, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, та встановлює строки подання цих доказів; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, про судові доручення щодо збирання доказів та інше.

Забезпечення правильного та швидкого вирішення цивільної справи, яке є метою цієї стадії розгляду справи, достатньо зрозуміле. Але наступна норма Кодексу, а саме — стаття 131, викликає ряд запитань.

У цій статті зазначено, що сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час по-

переднього судового засідання у справі. Докази подаються у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для подання доказів, а також те, що докази, які подані з порушенням вимог, встановлених частиною першою цієї статті, не приймаються, якщо сторона не доведе, що їх подано несвоєчасно з поважних причин.

Саме те, що законодавець не надає можливості учасникам процесу користуватись принципом диспозитивності при подальшому розгляді справи, а також надання будь-яких доказів у майбутньому при безпосередньому розгляді справи, викликає здивування.

Зазначеним розділом ЦПК визначений порядок виклику свідків, витребування та порядок залучення до справи та подальша доля письмових та речових доказів, підстави та порядок призначення та проведення експертизи, у тому числі питання щодо комісійної, комплексної, додаткової і повторної експертизи. Також вирішуються питання щодо забезпечення доказів.

Підкреслю, що всі ці процесуальні питання вирішуються на стадії, зазначеної главою, яка має назву “Провадження у справі до судового розгляду”, тобто ще до розгляду цивільної справи по суті.

При цьому, якщо буквально, крок за кроком прослідкувати процес провадження справи до судового розгляду, можна помітити те, що особи, які беруть участь у цій стадії, судом не встановлюються, права та обов'язки їм не роз'яснюються, учасникам процесу не повідомляється склад суду та не роз'яснюється право його відводу.

Встановлення осіб, які з'явилися для вирішення спору, а також перевірку повноваження їхніх представників (ч. 3 ст. 163 ЦПК), оголошення складу суду, а також право його відводу (ст. 166 ЦПК), роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків (ст. 167 ЦПК) відбувається на наступній стадії судового процесу, визначеній главою 4 ЦПК.

Тобто, стадія провадження у справі до судового розгляду, врегульована попереднім розділом ЦПК, є стадією вирішення майбутніх питань самого розгляду справи у подальшому.

Але ж в редакції ЦПК 1963 року — Кодексу, який не так давно регулював цивільний процес, відповідно до ст. 143 суддя теж провадив підготовку до судового розгляду, при цьому опитував позивача по суті заявлених ним позовних вимог, з'ясовував у нього можливі з боку відповідача заперечення та за необхідності пропонував позивачеві подати додаткові докази, а також роз'яснював йому всі процесуальні права та обов'язки позивача; за необхідності, викликав відповідача для попереднього опиту з обставин справи, з'ясовував можливість з його боку заперечення щодо позову, роз'яснював йому всі процесуальні права та обов'язки, а також з'ясовував у відповідача, якими доказами він міг підтвердити свої заперечення, виконував інші дії з підготовки справи до судового розгляду, у тому числі вирішував, з урахуванням думки осіб, які мали брати участь у справі, питання про проведення експертизи.

Якщо уважно проаналізувати стадію „Судовий розгляд”, визначену главою 4 нового ЦПК, можна дійти висновку про те, що питання надання нових доказів, у тому числі виклик свідків, призначення експертиз, надання суду додаткових письмових та речових доказів судом, а також заяви та клопотання про певні засоби доказування, на сьогоднішній день розглядатись судом при розгляді цивільної справи не будуть, оскільки про це не було заявлено в стадії провадження до судового розгляду. Такої можливості законодавець не передбачив. Норм, які б дали можливість надання нових доказів на зазначеній стадії у ЦПК, не визначено, більш того, є безпосередня вказівка щодо подання доказів саме на стадії попереднього розгляду справи.

Але ж відомо та зрозуміло, що про-

цес саме тому і є процесом, тобто дією, за якої можуть бути виявлені певні обставини, які можуть бути підтверджені безпосередньо на стадії саме розгляду цивільної справи, можуть знаходитись певні письмові або речові докази, може виникнути необхідність у проведенні експертизи, нерідко й не однієї, а також необхідність вислухати пояснення свідка, про якого стало відомо під час розгляду справи, інколи не одного, а також будь-які інші обставини, які не були з'ясовані сторонами до початку розгляду справи. Відомо, що при розгляді судової справи доволі часто трапляються випадки, коли виявляються певні обставини, про які учасники процесу могли не згадати або просто не подумати до початку розгляду справи.

Якщо буквально тлумачити норми нового ЦПК, права на подання нових засобів доказування, які встановлюються, у тому числі на підставі показів свідків, письмових та речових доказів, висновків експертів (ст. 57 ЦПК), таких прав учасники судового розгляду під час розгляду цивільної справи мати не будуть, якщо про це не було заявлено на попередньому судовому засіданні (ст. 130

ЦПК), адже це заборонено попередніми нормами Кодексу.

Щоправда, ЦПК містить норму, яка може надати можливість учасникам судового розгляду скористатись своїм правом щодо подання нових доказів (ч. 2 ст. 191 ЦПК), але реалізація цього права, як бачимо, залежить від волі суду.

Але ж теорією цивільного процесу визначені загальні принципи цивільного судочинства — диспозитивність, змагальність, встановлення об'єктивної істини. Чому ж тоді учасники цивільного процесу не можуть скористатись своїм правом на справедливий та неупереджений розгляд справ, на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин цивільної справи з метою захисту порушених, невизнаних та оспорюваних їхніх прав, свобод та інтересів, що є завданням цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК).

Як бачимо, законодавець має урахувати наявність зазначених принципів цивільного процесу, насамперед принципу диспозитивності, та надати учасникам судового розгляду право на законне й обгрунтоване рішення суду з урахуванням цих принципів.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1996. — № 30. — ст. 141 із подальшими змінами.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2004. — № 40–41, 42. — ст. 492 із подальшими змінами.
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2003. — № 40–44. — Ст. 356 із подальшими змінами.
4. *Тертишніков В.* Новий Цивільний кодекс України та деякі проблеми цивільного судочинства // Вісник академії правових наук. — 2003. — № 1.
5. *Фурса С.Я., Цюра Т.В.* Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. — К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. — 256 с.
6. Гражданский процесс / Под ред. М.К. Треушникова. — М.: Городец, 1998. — 544 с.
7. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: К.: Ін Юре, 2005. — 624 с.
8. Гражданский процесс Учебник / Под ред. В.В. Комарова. — Харьков: Одиссей, 2001. — 704 с.

РЕЗЮМЕ.

Статья посвящена проблеме применения принципа диспозитивности при рассмотрении гражданских споров в суде в связи с вступлением в действие нового Гражданского процессуального кодекса Украины. Проблемным, по мнению автора, видится установленный законодателем порядок заявления средств доказывания при предварительном рассмотрении гражданского дела и невозможность, при дальнейшем рассмотрении дела в суде, предоставления новых доказательств, которые могли бы гарантировать участникам гражданского процесса защиту их прав и интересов.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the principal of disposition while hearing civil disputes in the court in connection with the new Civil Code of Ukraine joined into force. In the author's opinion, the problems are the order of statement of means of substantiation while preliminary consideration of the civil case established by the legislator and the impossibility, at further court consideration of the case, to provide new evidence which could guarantee the participants of the civil case for protection of their rights and interests.

*Рекомендовано кафедрою цивільного,
господарського права та процесу*

Отримано 17.11.05